

<https://doi.org/10.62837/2026.5.18>

GÜLAYƏ NASİR QIZI CAVADOVA
Bakı Slavyan Universitetinin doktorantı
gulayajavadova@gmail.com

**SÜNİ İNTELLEKTİN TƏTBİQİ NƏTİCƏSİNDƏ
NEOLOGİZMLƏRİN DİLƏ İNTEQRASIYASI**
(Azərbaycan və ingilis dilləri əsasında)

Açar sözlər: süni intellekt, neologizm, Azərbaycan dili, ingilis dili

Süni intellekt XX əsrin ortalarında elmi bir sahə kimi formalaşsa da, bu gün dünyanın ən sürətlə inkişaf edən və ən çox investisiya cəlb edən texnologiya sahələrindən biridir. Bu sahə insan məntiqini, düşünmə qabiliyyətini və qərarvermə prosesini maşınlarda modelləşdirməyə yönəlmiş riyazi və texnoloji istiqamət kimi çıxış edir. Eyni zamanda süni intellekt insan intellektinin öyrənilməsi və imitasiya edilməsi ilə bağlı geniş bir elmi sahədir.

Süni intellekt anlayışının tarixi qədim dövrlərə qədər gedib çıxır. Aristotelin məntiq nəzəriyyəsi, mexaniki qurğuların hazırlanması və sonrakı elmi inkişaf bu sahənin ilkin əsaslarını formalaşdırmışdır. “Süni intellekt” termini isə ilk dəfə 1956-cı ildə Con Makkarti tərəfindən istifadə olunmuş və o, bu anlayışı “maşınları intellektual etmək elmi və mühəndisliyi” kimi izah etmişdir [5, s. 69]. Alan Turing isə “Turing testi” ilə maşınların düşünmə qabiliyyətinin ölçülməsi ideyasını irəli sürərək bu sahəyə mühüm töhfə vermişdir.

Süni intellekt texnologiyalarının inkişafı bu gün dünyanın ən vacib dəyişikliklərindən biridir və bu dəyişikliklər təkcə texnologiya sahəsi ilə məhdudlaşmır. Bu proses dilə də birbaşa təsir göstərir və onun dəyişməsinə səbəb olur. Dil isə yaradılışın inkişafı və təşəkkülü tarixində ortaya çıxan, bu təşəkküllə birbaşa bağlı olan məfhumdur. İnsan təfəkkürünün ifadə vasitəsi olan dil ünsiyyətə xidmət edir. Dil milli iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələrin meydana gəlməsi və möhkəmlənməsi nəticəsində milli dil kimi formalaşır. Dil, əslində, milli inkişafın həm səbəbi, həm də nəticəsi kimi çıxış edir, iqtisadi və siyasi təməkləşməsinə səbəb olur [2: 281]. Süni intellektin tətbiqi nəticəsində yeni anlayışların yaranması dilin leksik sistemində boşluqlar yaradır və bu boşluqlar neologizmlərlə doldurulur. İngilis dili texnoloji innovasiyaların əsas dili kimi bu neologizmlərin yaranmasında aparıcı rol oynayır. Azərbaycan dili isə həmin yeni sözləri qəbul edərək öz daxili strukturuna uyğunlaşdırır və beləliklə, global və lokal dil münasibətləri formalaşır.

Bu kontekstdə əsas məsələ yalnız yeni sözlərin yaranması deyil, onların dilə necə inteqrasiya olunması, hansı formalarda sabitləşməsi və istifadəçilər tərəfindən

necə qəbul edilməsidir. Müqayisəli yanaşma bu prosesin daha dərindən anlaşılmasına imkan yaradır.

Sənayenin, kənd təsərrüfatının, elmin, texnikanın, incəsənətin və ümumilikdə mədəni həyatın inkişafı yeni anlayışların meydana çıxmasına şərait yaradır. Bu anlayışların yaranması onları ifadə etmək üçün yeni sözlərin də formalaşmasına səbəb olur. Dildə belə yaranan yeni sözlər neologizmlər adlanır. Bu termin yunan dilində “neos” – yeni, “logos” isə anlayış və ya təlim mənasını bildirir [3, s.69]. Dildə müəyyən mənalı vahid kimi əmələ gəlmiş, yeni əşya və hadisələri adlandıran, öz yeniliyini və təzəliyini hiss etdirən və hələ dilin aktiv leksikasına daxil olmamış sözlərə neologizmlər deyilir. Bunların yeniliyi dilin müasir dövrü--son 5-10 ili ilə ölçülür [2, s.266]. Belə ki, neologizmlər müəyyən zaman keçdikdən sonra dilin lüğət fonduna daxil olur, onunla uyğunlaşır və artıq “yeni söz” xüsusiyyətini itirir. Bu səbəbdən sözlər yalnız dilə ilk daxil olduqları mərhələdə neologizm hesab olunur. Məsələn, maus, monitor və ya klaviatura sözləri Azərbaycan dilinə əvvəlcə neologizm kimi daxil olub. Yəni kompüter texnologiyalarından ölkəmizdə ilk vaxtlarda istifadə edildikdə bu sözlər yeni anlayışları ifadə etdiyi üçün neologizmlər sayılırdı. Lakin hazırda bu sözlər geniş şəkildə işlənir, hamı tərəfindən başa düşülür və dilin aktiv lüğət tərkibinə daxil olub. Buna görə də, onlar artıq neologizm hesab edilmir, adi terminlər kimi qəbul olunur.

Neologizmlər dilin inkişaf mexanizminin təbii nəticəsidir və onlar sosial, texnoloji və mədəni dəyişikliklərin dilə əks olunmasını təmin edir. Süni intellekt sahəsində yaranan neologizmlər xüsusilə konseptual yenilikləri ifadə etdiyinə görə onların semantik yükü daha ağır olur. İngilis dilində bu neologizmlər çox zaman birbaşa yaradılır və qlobal diskursa daxil edilir. Azərbaycan dilində isə həmin söz və ifadələr ya tərcümə olunur, ya da orijinal formaya yaxın şəkildə qəbul edilir.

Bu fərqli dil sistemlərinin funksional rolundan irəli gəlir. İngilis dili istehsal edən dil kimi çıxış etdiyi üçün neologizmlərin ilkin forması burada yaranır. Azərbaycan dili isə daha çox adaptiv funksiyaya malikdir və bu səbəbdən neologizmlərin qəbulunda selektiv yanaşma nümayiş etdirir.

İngilis dilində süni intellekt sahəsində yaranan neologizmlər dilin morfoloji elastikliyi sayəsində sürətlə formalaşır və geniş yayılır. Bu dildə yeni sözlərin yaranması təbii və spontan xarakter daşıyır. Məsələn, “chatbot” (çatbot), “hallucination” (hallüsinasiya), “prompt engineering” (prompt mühəndisliyi), neural network (neyron şəbəkə) kimi ifadələr müxtəlif sözlərin birləşməsi və ya semantik genişlənməsi nəticəsində meydana gəlmişdir. Bu neologizmlər qısa müddətdə yalnız mütəxəssislər arasında deyil, geniş ictimaiyyət arasında da istifadə olunmağa başlayır.

İngilis dilində normativ məhdudiyyətlərin nisbətən zəif olması neologizmlərin sürətlə qəbul olunmasına şərait yaradır. Bu, dilin innovativ potensialını artırır, amma eyni zamanda neologizmlərdə qarışıqlıq yarada bilər. Buna baxmayaraq, ingilis dili beynəlxalq dil kimi istifadə olunduğu üçün bu yeni sözlər tez-tez standart kimi qəbul

olunur. Beləliklə, bəzi neologizmlər dilimizə birbaşa olduğu kimi və ya transliterasiya etməklə inteqrasiya olunur. Məsələn, prompt, big data, çatbot və s.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 19 mart 2025-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam qəbul etmişdir. Bu sərəncamın məqsədi Azərbaycan Respublikasında süni intellektin inkişafını sürətləndirmək, bu sahədə tədqiqatların aparılmasını təşviq etmək, süni intellekt üzrə informasiya texnologiyalarının və onların idarə edilməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini, infrastrukturunun əlçatanlığını təmin etmək, habelə ixtisaslı kadr potensialını gücləndirməkdir. Təbiidir ki, həmin sərəncam çərçivəsində görülən tədbirlər nəticəsində süni intellekt ölkəmizin müvafiq fəaliyyət sahələrinə nüfuz etmiş, bu isə öz növbəsində dilimizə süni intellekt əsaslı yeni söz, söz birləşməsi və ya ifadələrin daxil olunması prosesini sürətləndirmişdir. Hətta süni intellektlə bağlı bir çox neologizmlərin yaxın illərdə neologizm olmaqdan çıxaraq ümumişlək sözlər bazasına daxil olması gözlənilən haldır.

Qeyd edək ki, Azərbaycan dilində süni intellekt əsaslı neologizmlərin inteqrasiyası daha mürəkkəb və mərhələli prosesdir. Burada əsas məqsəd həm yeni anlayışı ifadə etmək, həm də dilin daxili qanunauyğunluqlarını qorumaqdır. Bu səbəbdən bir çox neologizmlər tərcümə yolu ilə dilə daxil olur. “Machine learning” ifadəsinin “maşın öyrənməsi”, “deep learning” anlayışının isə “dərindən öyrənmə” kimi qarşılınması bu yanaşmanın nümunəsidir.

Digər tərəfdən, bəzi neologizmlər orijinal formaya yaxın şəkildə saxlanılır və yalnız fonetik uyğunlaşdırma aparılır. “Chatbot” sözünün “çatbot” kimi istifadəsi və ya “prompt” sözünün dəyişdirilmədən işlədilməsi bu tendensiyanı göstərir. Bu yanaşma daha çox texniki mühitdə üstünlük təşkil edir, çünki mənbə sözlərlə uyğunluq kommunikasiya baxımından daha effektiv hesab olunur.

Bəzi hallarda neologizmlər mövcud söz və ya ifadələrə yeni mənalar əlavə edilməklə əmələ gəlir. Buna həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində rast gəlməki olar. Məsələn, bildiyimiz kimi, neyron şəbəkələri insan beynində bir-biri ilə birləşmiş sinir hüceyrələrini birləşdirən bioloji şəbəkələrdir. Süni intellekt kontekstində isə neyron şəbəkələr bioloji neyron şəbəkələrin təsirindən yaranan riyazi modeldir. Beləliklə, neyron şəbəkələri insan beyninin işləmə prinsipinə əsaslanan və bənzər çalışma metodundan istifadə edən riyazi modeldir. Digər nümunəyə nəzər salaq. Bilirik ki, hallüsinasiya mövcud olmayan bəzi obyektləri görmək, eşitmək, qoxusunu hiss etmək, toxuna bilmək kimi səhv duyğuların beyin tərəfindən gerçək kimi qəbul edilməsidir. Lakin süni intellekt sahəsində hallüsinasiyalar modelin yanlış və ya qeyri-dəqiq məlumatlar verməsi prosesinə deyilir. Mobil təhlükəsizlik və süni intellekt həlləri üzrə proqram təminatı mühəndisi Adil Əliyevin sözlərinə görə, hallüsinasiyalar modelin faktları həqiqətən bilməməsi ilə bağlıdır. hallüsinasiyalar səlis və inandırıcı səslənsə də, təqdim olunan məlumat qismən səhv və ya tamamilə

uydurma ola bilər [6]. Hər iki nümunədə mövcud söz və söz birləşməsinə yeni semantik məna əlavə edilmişdir.

Azərbaycan dilində normativ tənzimləmə daha güclü olduğu üçün yeni söz, söz birləşməsi və ya ifadələrin standartlaşdırılması məsələsi daha ciddi yanaşma tələb edir. Bu isə bir tərəfdən dilin sabitliyini qoruyur, digər tərəfdən isə yeni söz və söz birləşmələrinin yayılmasını ləngidə bilər.

İngilis və Azərbaycan dilləri arasında əsas fərq onların qlobal dil sistemində tutduğu mövqe ilə bağlıdır. İngilis dili texnoloji və elmi innovasiyaların əsas daşıyıcısı olduğu üçün neologizmlərin yaranma mərkəzi kimi çıxış edir. Azərbaycan dili isə bu prosesdə daha çox qəbul edən və uyğunlaşdıran tərəfdir. Bu fərq neologizmlərin formalaşma sürətində, strukturunda və istifadə sahəsində özünü aydın şəkildə göstərir. İngilis dilində yeni söz və ifadələr (yəni neologizmlər) daha spontan və sərbəst şəkildə yaranır, Azərbaycan dilində isə daha çox planlı və sistemli yanaşma müşahidə olunur. Həmçinin ingilis dilində bir neologizm qısa müddətdə geniş yayılaraq normaya çevrilə bildiyi halda, Azərbaycan dilində eyni proses daha uzun müddət tələb edir və bəzən paralel variantların mövcudluğu ilə müşayiət olunur. Məsələn, “artificial intelligence” ifadəsinin Azərbaycan dilində qarşılığı əsasən “süni intellekt”, bəzən isə “süni zəka” kimi verilir. Bundan əlavə, “Natural language processing” ifadəsinin Azərbaycan dilində qarşılığı “təbii dilin emalı” və ya “təbii dil işlənməsi” olacaq. Eyni zamanda, Azərbaycan dilində milli kimliyin qorunması neologizm seçiminə birbaşa təsir göstərir. İngilis dilində isə belə bir məhdudiyyət olmadığından, daha çox praktik istifadə və funksionallıq ön planda olur. Məsələn, “chatbot” sözü daha çox “çatbot” kimi istifadə edilsə də, milli qarşılığı “söhbət botu” ifadəsidir. Süni intellekt neologizmlərinin inteqrasiyası hər iki dil üçün müəyyən problemlər yaradır, lakin bu problemlərin xarakteri fərqlidir. İngilis dilində əsas məsələ neologizmlərin həddindən artıq sürətlə artması və onların sistemləşdirilməsində çətinliklərin yaranmasıdır. Azərbaycan dilində isə əsas problem neologizmlərin vahid şəkildə qəbul olunmaması və müxtəlif variantların paralel istifadəsidir (süni zəka və ya süni intellekt, çatbot və ya söhbət botu). Bu baxımdan, yeni söz və ifadələrin dilə daxil olma yolları çox vacibdir. Azərbaycan dilində bu prosesin daha planlı və birlikdə aparılmasına ehtiyac var. Əgər alimlər, texnologiya sahəsində çalışanlar və dilçilər birgə işləsələr, neologizmləri dilə daha düzgün və səmərəli şəkildə daxil etmək mümkün olar.

Gələcəkdə süni intellekt texnologiyalarının daha da inkişafı ilə əlaqədar yeni anlayışların yaranması davam edəcək və bu proses dillərin qarşılıqlı təsirini daha da gücləndirəcəkdir. Bu isə həm qlobal, həm də lokal dil siyasətlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsini zəruri edir. Beləliklə, süni intellektin tətbiqi nəticəsində neologizmlərin yaranması müasir dilin inkişafında mühüm rol oynayır və bu proses ingilis və Azərbaycan dillərində fərqli şəkildə təzahür edir. İngilis dili neologizmlərin əsas yaranma mənbəyi kimi çıxış etdiyi halda, Azərbaycan dili həmin yeni söz və ifadələri

qəbul edərək öz strukturuna, daxili dil qaydalarına uyğunlaşdırır. Müqayisəli təhlil göstərir ki, hər iki dilin üstünlükləri və məhdudyyətləri mövcuddur və bu fərqlər onların funksional rolundan irəli gəlir. Dilin gələcək inkişafı bu qarşılıqlı təsirin necə idarə olunacağından asılı olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasının 2025–2028-ci illər üçün süni intellekt Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin sərəncamı, Bakı şəhəri, 19 mart 2025-ci il
2. Həsənov H., Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı, Nurlan, 2005, 452 s.
3. Səlim Cəfərov, Müasir Azərbaycan dili. II hissə. Leksika, Bakı, Maarif, 1982, 191 s.
4. Muradlı Xəyalə, Azərbaycan, 2019. 23 iyul, s.10. (anl.az/down/meqale/azerbaycan/2019/iyul/665715.htm)
5. Смолин Д. В. Введение в искусственный интеллект: конспект лекций. М.: ФИЗМАТЛИТ, 2004. – 208 с.
6. <https://azertag.az/xeber/suni-intellektin-yalan-danismaq-niyyeti-yoxdur-hallusina-siyalar-texnologiyenin-tebietidir-serh-4051687>

ИНТЕГРАЦИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В ЯЗЫК В РЕЗУЛЬТАТЕ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА (На основе азербайджанского и английского языков)

Гуляя Джавадова

**Докторант Бакинского Славянского университета
РЕЗЮМЕ**

В данной статье исследуется влияние развития искусственного интеллекта на язык, в частности на формирование неологизмов, на основе сравнительного анализа азербайджанского и английского языков. Проведённые исследования показывают, что новые понятия, возникающие в сфере искусственного интеллекта, создают пробелы в лексической системе языка, и эти пробелы в основном заполняются неологизмами. Английский язык, как глобальный язык технологий и науки, выступает основным источником этих неологизмов, тогда как в азербайджанском языке они заимствуются либо за счёт внутренних ресурсов языка, либо посредством перевода.

В статье показано, что в английском языке неологизмы формируются быстрее, более спонтанно и свободно, тогда как в азербайджанском языке этот процесс осуществляется более системно и в рамках нормативных ограничений. В то же время в азербайджанском языке параллельно наблюдаются как создание национальных эквивалентов, так и использование заимствованных слов. Подчёркивается, что технологии искусственного интеллекта оказывают существенное влияние на скорость распространения неологизмов и их

общественное принятие. В заключение отмечается, что искусственный интеллект является одним из ключевых факторов, ускоряющих появление неологизмов, и этот процесс тесно связан со структурными особенностями, функциональной ролью и языковой политикой обоих языков. Сравнительный подход показывает, что английский язык преимущественно выступает как производящий, тогда как азербайджанский — как адаптирующий, и это взаимное влияние будет и в дальнейшем определять направления развития языков.

Ключевые слова: искусственный интеллект, неологизм, азербайджанский язык, английский язык.

**INTEGRATION OF NEOLOGISMS INTO LANGUAGE AS A RESULT OF
THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE** (Based on the
Azerbaijani and English languages)

Gulaya Javadova

Doctoral student of Baku Slavic University

Abstract

This article examines the impact of the development of artificial intelligence on language, particularly on the formation of neologisms, based on a comparative analysis of the Azerbaijani and English languages. The research shows that new concepts emerging in the field of artificial intelligence create gaps in the lexical system of a language, and these gaps are mainly filled by neologisms. English, as the global language of technology and science, serves as the primary source of these neologisms, while in Azerbaijani they are adopted either through the internal resources of the language or by means of translation. The article demonstrates that neologisms in English are formed more rapidly, spontaneously, and freely, whereas in Azerbaijani this process is carried out in a more systematic and normatively regulated manner. At the same time, both the creation of native equivalents and the use of borrowed words are observed in parallel in Azerbaijani. It is emphasized that artificial intelligence technologies have a significant impact on the speed of dissemination and public acceptance of neologisms. In conclusion, artificial intelligence is identified as one of the key factors accelerating the emergence of neologisms, and this process is closely linked to the structural features, functional roles, and language policies of both languages. The comparative approach shows that English mainly acts as a producing language, while Azerbaijani functions more as an adapting language, and this interaction will continue to shape the future development of both languages.

Keywords: artificial intelligence, neologism, Azerbaijani language, English language.

Rəyçi: fil.ü.f.d., professor Fikrət Cahangirov